

DEIXIS IN ROUMANIAN LANGUAGE – CONTEXTUALISATION IN THE PRIMARY SCHOOL CURRICULUM

Angelica Hobjilă, Assoc. Prof. PhD, “Alexandru Ioan Cuza” University of Iași,

Abstract: The communication situation involves, through its many variables, a permanent adjustment of the speaker and interlocutor to the contextual data of the communicative act. One way of adapting to the communicative context is the use of the deixis. Reporting the communicative act on the "I – here – now" axis is a prerequisite for achieving optimal communication that requires practice, namely the use of deixis from the earliest age. This is, in fact, the premise of this paper – to propose an analysis of deixis' representation in Romanian language: on the one hand, in the primary school curriculum of the discipline Communication in Romanian (school preparation class, 1st grade and 2nd grade) / Romanian language and literature (3rd grade and 4th grade) and, on the other hand, in alternative textbooks in use in Romania for the same discipline.

The study will focus on the five effective programs and on 13 of the alternative textbooks in use in Romania, for the subject mentioned; I will analyse oral communication situations in programs and textbooks and the theoretical and practical place that deixis occupy in the examples proposed by the authors. The deixis in Romanian language will be, thus, contextualized by analysing the way in which this subject is approached in primary school.

Keywords: deixis, communication, contextualisation, curriculum, primary school

Introducere

Orice act comunicativ implică, în vederea optimizării sale, o adaptare permanentă a locutorului și a interlocutorului la datele contextuale ale situației de comunicare; de altfel, subiectivitatea, intersubiectivitatea și contextualizarea se constituie în premise generale ale relaționării interumane și, în cazul de față, ale celei de tip comunicativ.

Mijloacele de care dispun locutorul și interlocutorul pentru a-și eficientiza demersul comunicativ sunt multiple, plasându-se atât la nivelul verbalului, nonverbalului și al paraverbalului, cât și în sfera reperelor spațiale, temporale, cauzale, instrumentale etc. care caracterizează un act comunicativ (de exemplu, unde, când, de ce, cu ce scop, cu ce auxiliare, în ce condiții de tip relaționale etc. se poartă o anumită discuție). Dintre acestea, deixis-ul se particularizează prin „universalitatea” sa, în sensul valorificării diferitelor sale forme în contexte dintre cele mai diverse, cu același principal rol de ancorare a mesajului în acel „eu – aici – acum” al oricărei situații de comunicare.

Având în vedere importanța utilizării corecte a deixis-ului în cadrul actului comunicativ, lucrarea de față propune analiza acestei problematice prin raportare la un context particular: atunci când locutorul și/sau interlocutorul/interlocutorii sunt de vârstă școlară mică. Având ca premisă întrebarea „Cât este teorie și cât este practică în abordarea deixis-ului în ciclul primar?”, demersul analitic vizează ilustrarea măsurii și a manierei în care deixis-ul din limba română este reprezentat, pe de o parte, în curriculum-ul (în vigoare) pentru ciclul primar al disciplinei *Comunicare în limba română* (clasa pregătitoare, clasa I și clasa a II-a)/*Limba și literatura română* (clasa a III-a și clasa a IV-a) și, pe de altă parte, în 13 dintre manualele alternative în uz, în România, la această disciplină.

Deixis-ul în limba română – delimitări teoretice

Deixis-ul este prezentat, în literatura de specialitate, din multiple perspective care nuanțează și redimensionează, de la un studiu la altul, pe de o parte, valențele sale definitorii (în plan semantic, gramatical, pragmatic etc.) și, pe de altă parte, concretizările sale în diferite tipuri de discurs, în varii contexte comunicative.

Având în vedere specificul lucrării de față, voi ilustra în continuare doar cadrul teoretic minimal de analiză a deixis-ului din limba română, cadru care se constituie, pe de o parte, ca rezultat al propriilor demersuri investigative anterioare în domeniu și al necesarelor aduceri la zi prin raportare la publicațiile mai recente și, pe de altă parte, ca punct de reper în realizarea actualului studiu analitic, ancorat în realitatea comunicativă contextualizată la nivelul învățământului primar din România.

1.1. Deixis-ul – „sens”, forme și utilizare

Ca element al sistemului unei limbi actualizat în *diferite* situații de comunicare, trimițând către referenți *diferiți*, în acte comunicative *diferite*, deixis-ul pare pus – în vorbire – sub semnul „diversității”: practic, unul și același element verbal poate individualiza, în contextele comunicative C1, C2, ..., Cn, referenții R1, R2, ..., Rn; de exemplu, pronumele personal de persoana întâi singular *eu* trimite către referenți locutoriali diferiți în situații de comunicare diferite: într-o discuție dintre doi colegi, *Ioana* și *Gabriel*, deicticul *eu* trimite, în replici diferite, atât către *Ioana* („*eu* am văzut cartea în librărie”), cât și către *Gabriel* („și *eu* am văzut-o, dar nu am cumpărat-o”).

Multitudinea contextelor (și a formelor: verbală, nonverbală, paraverbală) comunicative implică, însă, o serie de redimensionări ale definiției simple a deixis-ului, prezentate *supra*. Astfel, în literatura de specialitate se subliniază, în plus, o serie de coordonate ale definirii deixis-ului, dintre care se remarcă (în contextul utilității lor pentru tipul demersului propus în lucrarea de față):

(a) raportarea deixis-ului la așa-numitul „centru deictic” (Levinson, 1983, p. 64), la axa *eu – aici – acum* sau, particularizând, la diferite date contextuale ale situației comunicative: date personale, interpersonale/relaționale, spațiale, temporale etc. (Diessel, 2012, p. 2407; Ghiță, 2011, p. 34; Academia, 2005, p. 636; Hobjilă, 2003, p. 36 etc.);

(b) realizarea deixis-ului prin așa-numitul „sens integrativ” (Hobjilă, 2003, p. 32-33), înțeles ca rezultat al coroborării, în măsură variabilă, a „sensului lexical” (acceptat sau nu ca propriu deicticelor – Benveniste, 1966, p. 254; Kerbrat-Orecchioni, 1980, p. 36-37), al „sensului gramatical” și al „sensului instrucțional/procedural” (Kleiber, 1994, p. 17; Reboul, Moeschler, 1998, p. 32-33);

(c) concretizarea deixis-ului în elemente verbale, nonverbale și/sau paraverbale (vezi și tipologia de mai jos) cu rol, pe de o parte, în individualizarea anumitor referenți la care se face referire în diferite acte comunicative și, pe de altă parte, în dezambiguizarea, atunci când este cazul, a unui mesaj sau a unei/unor componente a/ale mesajului, astfel încât acesta să poată fi decodat de către interlocutor în conformitate cu intenția comunicativă a locutorului (Hobjilă, 2003, p. 36); de exemplu, pentru situația de comunicare schițată mai sus, în contextul omonimiei *am văzut (eu) – am văzut (noi)*, actualizarea pronumelui personal de persoana întâi singular nu doar că individualizează referentul (*Ioana*), ci și dezambiguizează

mesajul, pentru interlocutor, în condițiile în care acesta s-ar fi putut gândi că „Ioana a văzut cartea” sau „Ioana și mama ei/alți colegi au văzut cartea” etc.

1.2. Tipologia deicticelor din limba română

Multitudinea coordonatelor analitice și a nuanțelor interpretative din teoria deixis-ului implică, la nivelul tipologiei acestuia, în general, și în limba română, în special, numeroase direcții de clasificare. Dintre acestea, le voi prezenta mai jos cu precădere pe cele care-și găsesc corespondență – în contextul lucrării de față – în situații de comunicare orală (reperabile sau (re)create în ciclul primar, implicând (și) locutori și interlocutori de vârstă școlară mică).

(a) În funcție de datele contextuale către care face trimitere într-o anumită situație de comunicare, se realizează, în literatura de specialitate, distincția între: deixisul personal *versus* deixisul spațial *versus* deixisul temporal *versus* deixisul discursiv (textual) *versus* deixisul social/relațional/interpersonal (Fonseca, 1994, p. 61-62; Fillmore, 1997, p. 61; Hanks, 2011, p. 315 etc.) *versus* deixisul „descriptiv” (Academia, 2005, p. 645).

(b) După formele comunicative în care se concretizează elementele cu rol de deictic, se diferențiază (Hobjilă, 2003, p. 38; Cruse, 2000, p. 324-325): deixis-ul verbal (cuvinte și flexive) *versus* deixis-ul nonverbal (gesturi indicative, direcția privirii) *versus* deixis-ul paraverbal (de exemplu, accentul și intonația care diferențiază formele verbale de indicativ prezent, indicativ perfect simplu, respectiv imperativ).

(c) Prin raportare la ușurința/dificultatea identificării referentului într-un anumit act comunicativ (cf. Matras, Bolkestein, 2006, p. 215), se disting: deixis-ul de gradul I *versus* deixis-ul de gradul II *versus* deixis-ul de gradul III *versus* deixis-ul de gradul n (Hobjilă 2003: 78-79; Ghiță, 2011) etc., în condițiile în care deixis-ul de gradul I este „decodabil” la prima actualizare, referentul acestuia fiind identificat imediat în situația de comunicare respectivă, în timp ce deixis-ul de gradul II presupune – pentru reperarea referentului – raportarea la un alt element al mesajului (de exemplu, *am fost și eu acolo* – verbul auxiliar *am* este deictic de gradul II, necesitând dezambiguizare prin deicticul de gradul I *eu*).

(d) În funcție de variabilele gramaticale ale elementelor verbale în care se concretizează deixis-ul, se diferențiază: deixis-ul pronominal *versus* deixis-ul adverbial *versus* deixis-ul substantival *versus* deixis-ul adjectival *versus* deixis-ul numeral *versus* deixis-ul verbal *versus* deixis-ul articol *versus* deixis-ul interjecțional *versus* deixis-ul prepozițional (Hobjilă, 2003, p. 62-64; Fonseca, 1996, p. 440; Academia, 2005, p. 640-655 etc.) *versus* deixis-ul flexiv, căruia i se subsumează deixis-ul desinențial (cu precădere, desinențele pentru persoana I și a II-a) și deixis-ul sufixal (cu precădere, sufixele temporale).

Contextualizări curriculare și instrumentale ale deixis-ului românesc

Realitate a limbii și a practicii comunicative, deixis-ul (aici, românesc) este abordat în ciclul primar mai degrabă implicit decât explicit, prin „exersarea” utilizării lui corecte în diferite situații de comunicare orală și, sporadic (fără terminologia de specialitate), în teoretizarea unora dintre clasele semantico-gramaticale/părțile de vorbire care-l implică (cu precădere, pronumele și verbul).

Contextualizarea curriculară – pentru ciclul primar – a deixis-ului din limba română va fi realizată prin raportarea programele de *Comunicare în limba română/Limba și literatura română* în vigoare (Programa 2013, clasele pregătitoare, I și a II-a; Programa 2004, clasa a III-a; Programa 2005, clasa a IV-a), iar cea instrumentală – prin analiza a 13 dintre manualele alternative, în uzla disciplina menționată *supra*: cinci manuale tip „carte uriașă” pentru clasa pregătitoare (CP, Stoicescu, Stănică; CP, Dorobanțu; CP, ***; CP, Stănică, Dorobanțu; CP, Belîșu, Stoicescu, Zagaradniuc), două manuale pentru clasa I (I, Peneș; I, Pițilă, Mihăilescu), trei manuale pentru clasa a II-a (II, Peneș; II, Pițilă, Mihăilescu; II, Surdu, Dănilă), un manual pentru clasa a III-a (III, Peneș) și două manuale pentru clasa a IV-a (IV, Peneș; IV, Mihăescu, Dulman, Platu).

2.1.Reprezentarea deixis-ului în curriculum-ul pentru ciclul primar al disciplinei *Comunicare în limba română/Limba și literatura română*

Programele în vigoare, în ciclul primar, la disciplina *Comunicare în limba română/Limba și literatura română* conțin două mari direcții de studiu: comunicarea orală și comunicarea scrisă, reperabile atât la nivelul competențelor generale și specifice/al obiectivelor cadru și de referință, cât și în planul conținuturilor și al activităților de învățare sugerate/exemplificate.

În contextul în care deixis-ul este analizat, în lucrarea de față, cu precădere ca apanaj al comunicării orale, exemplele de mai jos vor urma această direcție de studiu. De altfel, două dintre competențele generale/obiectivele cadru ale disciplinei *Comunicare în limba română/Limba și literatura română* pun accentul pe receptarea mesajului oral și pe exprimarea orală (Programa CP, I, II, 2013, p. 3; Programa III, 2004, p. 3; Programa IV, 2005, p. 3), aspecte care implică, printre altele, și decodarea, respectiv utilizarea corectă, în context, a deicticelor.

Competențele specifice/obiectivele de referință care conțin, implicit, trimiteri către utilizarea deixis-ului din limba română sunt, în programele analizate:

(a) „1.2. identificarea unor informații variate dintr-un mesaj [...] /text audiat” (Programa CP, I, II, 2013, p. 4) – competență căreia i se asociază activități de învățare precum: „oferirea unor răspunsuri la cererea elementară de informații: «Cine? Ce? Unde? Cum? / De ce / Cu ce scop?»” (Programa CP, I, 2013, p. 4, Programa II, 2013, p. 5), „precizarea locului și timpului acțiunii prezentate într-un text audiat” (Programa II, 2013, p. 4), presupunând, în principiu, actualizarea deixis-ului verbal de diferite tipuri: personal, spațial, temporal etc.;

(b) „1.4. exprimarea interesului pentru receptarea de mesaje orale, în contexte de comunicare cunoscute” (Programa CP, I, II, 2013, p. 6) – competență realizabilă prin activități precum: „participarea la jocuri de rol de tipul vorbitor – ascultător, folosind păpuși [...], măști etc.” (Programa CP, 2013, p. 6; similar, și în Programa I, II, 2013, p. 6) – asumarea unui rol presupunând folosirea adecvată a deixis-ului personal (și interpersonal/relațional), precum și a celorlalte tipuri de deixis (temporal, spațial etc.); „activități de tipul «știrile zilei» / («Ce am făcut ieri»)” (Programa CP, I, 2013, p. 6) – vezi, cu precădere, actualizarea deixis-ului temporal; conversații, discuții pe diferite teme (Programa CP, I, II, 2013, p. 6-7),

implicând utilizarea tuturor tipurilor de deixis, raportate la coordonatele situațiilor de comunicare respective;

(c) „2.1. pronunțarea clară a sunetelor și a cuvintelor în enunțuri simple/formularea unor enunțuri proprii în diverse situații de comunicare” (Programa CP, I, II, 2013, p. 7)/„să construiască texte orale scurte [...]” (Programa III, 2004, p. 5) – competențe/obiective pentru care sunt exemplificate, în programe, activități de învățare de tipul: „jocuri de rol”, „dramatizări ale poveștilor/fragmentelor din basme audiate” (Programa CP, 2013, p. 8; similar, și în Programa I, II, 2013, p. 7) – emblematice pentru folosirea deixis-ului personal și interpersonal/relațional; „sesizarea utilizării formulelor specifice în situații concrete [...]”/„conștientizarea existenței unor reguli simple de desfășurare a schimburilor verbale [...] care pot determina reușita comunicării” (Programa CP, I, 2013, p. 8), „utilizarea formulelor specifice în situații concrete de tipul: invitație, urare [...] etc.”, „oferirea unor informații despre sine, despre familie, colegi [...] etc.” (Programa I, II, 2013, p. 7), „exersarea unor formule [...] adaptate interlocutorului; relatarea unor evenimente semnificative [...]; enumerarea unor reguli de joc, a unor norme ale clasei [...]; dialoguri în pereche sau în grupuri mici” (Programa I, 2013, p. 7), „exerciții de povestire orală a unor fapte, întâmplări reale [...] sau fictive” (Programa III, 2004, p. 5) – toate acestea presupunând, de asemenea, actualizarea deicticelor pronominale personale propriu-zise (*eu, tu, noi* etc.) și de politețe (*dvs., dumnealui* etc.), a anumitor forme deictice verbale (de prezent, trecut etc.) și adverbiale (de timp, de loc etc.) etc.;

(d) „2.2. transmiterea unor informații...” (Programa CP, I, II, 2013, p. 8) – competență realizabilă prin: „formularea de mesaje despre sine (nume, vârstă, adresă), despre familie, colegi[...] etc.” (Programa CP, 2013, p. 8; similar, și în Programa I, II, 2013, p. 8) – vezi folosirea deixis-ului personal de persoana întâi, singular; „exprimarea propriei păreri” (Programa I, 2013, p. 8; similar și în Programa CP, 2013, p. 8) – activitate reprezentativă, de asemenea pentru folosirea deixis-ului locutorial; „completarea unor enunțuri care solicită realizarea acordului gramatical, menținerea timpului verbului” (Programa I, 2013, p. 8; similar, și în Programa II, 2013, p. 9) – în condițiile în care realizarea acordului presupune, cel mai frecvent, raportarea la date contextuale din situația de comunicare și folosirea deixis-ului verbal (propriu-zis și, mai ales, flectiv – desinențial și sufixal); discuții, prezentări de proiecte individuale sau de grup (Programa I, II, 2013, p. 8-9) – cu nuanțări, asumate de poziția locutorială, ale folosirii deicticelor („proiectul *meu*” versus „proiectul *nostru*”);

(e) „2.3. participarea cu interes la dialoguri [scurte/simple], în diferite contexte de comunicare” (Programa CP, I, II, 2013, p. 9) – competență a cărei realizare presupune activități precum: jocuri de rol, conversații pe diferite teme, discuții în perechi/în grup etc., în toate acestea folosirea corectă a deixis-ului de diferite tipuri având o importanță deosebită;

(f) „2.4. exprimarea propriilor idei în contexte cunoscute [...] / exprimarea propriilor idei referitoare la contexte familiare, manifestând interes și încredere în sine/ exprimarea expresivă a ideilor” (Programa CP, I, II, 2013, p. 10) – competență care, prin ea însăși, trimite către folosirea deixis-ului personal locutorial; în plus, activități precum conversațiile în grup implică și deixis-ul relațional/social, iar „utilizarea unor gesturi și mișcări cu scopul de a-și susține afirmațiile” (Programa II, 2013, p. 10) trimite către folosirea deixis-ului nonverbal;

(g) „1.2. să deducă sensul unui cuvânt necunoscut prin raportare la mesajul audiat” (Programa III, 2004, p. 4) – obiectiv de referință care, inclusiv în asociere cu „exerciții de determinare a sensului unor cuvinte în contexte date”, trimite către însăși definirea deixis-ului;

(h) „1.4. să sesizeze mijloacele nonverbale (gesturi, mimică) folosite în comunicare” (Programa III, 2004, p. 4)/„să recepteze corect mesajul în funcție de condițiile comunicării” (Programa IV, 2005, p. 4) – obiective de referință care implică și decodarea deixis-ului nonverbal din diferite acte comunicative (în asociere sau nu cu deixis-ul verbal reperabil în același act comunicativ);

(i) „1.5. să manifeste atenție față de interlocutor în diferite situații de comunicare” (Programa III, 2004, p. 4; similar, și în Programa IV, 2005, p. 4) – obiectiv de referință realizabil prin „simularea unor situații de comunicare diverse; exerciții de dialog [...]; jocuri de rol, de tipul vorbitor-ascultător [...]; discuții libere pe teme date etc.” (Programa III, 2004, p. 4) – activități presupunând și decodarea, de către interlocutorul de vârstășcolară mică, a deixis-ului verbal, nonverbal și paraverbal;

(j) „2.4. să-și adapteze vorbirea la diferite situații de comunicare în funcție de partenerul de dialog” (Programa III, 2004, p. 5; similar, și în Programa IV, 2005, p. 5) și „2.6. să manifeste cooperare [/independență] în diferite situații de comunicare” (Programa III, 2004, p. 6; Programa IV, 2005, p. 6) – obiective de referință a căror realizare – prin activități de tipul: jocuri de rol, conversații pe anumite teme, simularea unor situații de comunicare/acte comunicative cu diferiți interlocutori etc. – implică folosirea tuturor tipurilor de deixis, cu precădere, a deixis-ului personal și a celui relațional;

(k) „2.5. să utilizeze corect în exprimarea orală proprie elementele de construcție a comunicării studiate” (Programa III, 2004, p. 6; similar, și în Programa IV, 2005, p. 5) – obiectiv de referință care implică – prin exerciții de realizare a acordului gramatical – folosirea deicticelor de diferite tipuri (propriu-zise și flective) în asociere cu teoria părților de vorbire în care se concretizează.

Dintre conținuturile prevăzute în ciclul primar la disciplina *Comunicare în limba română/Limba și literatura română*, de disting – pe linia actualizării și, mai puțin, a teoretizării deixis-ului din limba română – două mari clase:

(a) comunicarea orală – vezi: „acte de vorbire”, „dialogul”, „forme ale discursului oral” (Programa CP, I, II, 2013, p. 17), „reguli de vorbire eficientă” (Programa I, II, 2013, p. 17), „reguli ale discursului oral” (Programa II, 2013, p. 17), „adaptarea la particularitățile interlocutorului”, „construirea de dialoguri în situații concrete sau imaginare”, „elemente de comunicare nonverbală (gesturi, mimică)” (Programa III, 2004, p. 9; similar, și în Programa IV, 2005, p.10), „povestirea orală a unor texte citite sau mesaje audiate” (Programa IV, 2005, p. 10) – toate acestea, optimizate de actualizarea formelor deixis-ului verbal, nonverbal și paraverbal și ale deixis-ului de diferite grade;

(b) elementele de construcție a comunicării – vezi: pronumele personal propriu-zis/de politețe, verbul, substantivul, adjectivul, numeralul; acordul (Programa III, p. 10; Programa IV, p. 11) – conținuturi presupunând și prezentarea teoretică, în etapa gramaticală, a unora dintre tipurile de deictice propriu-zise/flective (pronumele personale propriu-zise/politețe, substantive de tipul *mama, tata* etc., anumite forme verbale, adjective de tipul *trecut, următor* etc., numerale folosite contextual).

Se remarcă, în exemplele prezentate *supra*, ponderea mare a abordării implicite a deixis-ului în ciclul primar (prin folosirea deicticelor în diferite contexte comunicative), în condițiile în care teoretizarea – sporadică și fără invocarea terminologiei de specialitate – a unora dintre elementele deictice verbale se realizează doar în clasele a III-a și a IV-a, în lecțiile consacrate părților de vorbire care se studiază la acest nivel de școlaritate.

2.2. Teorie și practică în abordarea deixis-ului în manualele alternative pentru ciclul primar

Manualele alternative în uz la disciplina *Comunicare în limba română/Limba și literatura română* reflectă aceleași două mari direcții în abordarea deixis-ului ca și curriculum-ul: pe de o parte, ancorat în realitatea vorbirii/a comunicării orale (cu precădere, în etapa pregramaticală – clasele pregătitoare, I și a II-a, fără a exclude, însă, celelalte clase ale ciclului primar) și, pe de altă parte – subsumat caracteristicilor teoretice ale anumitor clase semantico-gramaticale (în etapa gramaticală – clasele a III-a și a IV-a).

Prima coordonată presupune actualizarea deixis-ului atât în situații de comunicare orală implicate de însuși demersul instructiv-educativ, cât și în situații (re)create, valorificate ca mijloace în abordarea diferitelor conținuturi prevăzute în curriculum-ul pentru ciclul primar. Am identificat, în acest sens, în manualele analizate, prezența deixis-ului în:

(a) jocuri didactice care presupun relaționarea directă, în plan comunicativ, între minimum două persoane; de altfel, mărcile deictice ale locutorului și ale interlocutorului sunt prezente încă din titlu: „Spune ce *ți-am* arătat!”, „Desenează ce *ai văzut*” (I, Mihăilescu, Pițilă, p. 4), „Ce poți spune despre...” (I, Peneș, p. 4), „Grupați câte doi, întrebați-vă: Ce este *acesta/aceasta*?” – deictic reciproc (I, Peneș, p. 5), „Grupați câte doi, adresați-vă, pe rând, întrebări.” (II, Peneș, p. 55), „Joc în pereche. *Eu* spun o propoziție. *Tu* descoperi cuvântul...” (IV, Peneș, p. 9); cele mai frecvente sunt, în exemplele excerptate, desinențele, verbele auxiliare și pronumele personale de persoana întâi și a doua singular, ca forme ale deixis-ului personal verbal, propriu-zis (concretizat în cuvinte) și flectiv; se remarcă, de asemenea, deicticele pronominale demonstrative (*acesta, aceasta*) și mărcile unui tip particular de deixis, care ar putea fi numit deixis reciproc (în „întrebați-vă”, „adresați-vă”), implicând adresarea locutorului către un interlocutor colectiv în situația de comunicare 1 (profesor – elevi) și, în același timp, relația locutor – interlocutor din situația de comunicare 2 (elevul 1 – elevul 2);

(b) jocuri de rol, condiționate de recrearea unor situații de comunicare – prin raportare la indicații mai mult sau mai puțin precise: „Realizați dialogul dintre doi copii. Spuneți ce părere *aveți* voi despre cei care rup crengile.” (I, Peneș, p. 11), „Lucrăm împreună” (I, Peneș, p. 35), „La bibliotecă” (II, Peneș, p. 69); deixis-ul este sau nu, în acest caz, prezent în chiar formularea sarcinii, însă cu siguranță va fi actualizat în actele comunicative realizate de către elevi;

(c) sarcini de lucru generice, formulate la persoana întâi sau a doua, singular sau plural: „copiază cuvintele” (I, Mihăilescu, Pițilă, p. 55), „completați...” (I, Peneș, p. 97), „să *ne* amintim!” (II, Surdu, Dănilă, p. 7; II, Peneș, p. 6), „vreți să *exersați*?” (II, Surdu, Dănilă, p. 12), „Gândește-te la tot ce *ai* învățat...” (II, Peneș, p. 110), „*Tu* citești, *eu* observ.”, „ce părere *ai*...” (II, Pițilă, Mihăilescu, p. 5), „formați perechi” (IV, Mihăilescu, Dulman, Platcu, p. 5) – diferitele tipuri de deixis personal (locutorial colectiv, interlocutorial individual/colectiv)

diferențiază, de fapt, formele activității solicitate: activitate individuală vs. pe grupe/în perechi vs. frontală;

(d) sarcini de lucru raportate la textele studiate: „*Voi* ce nume de alint aveți?” (II, Peneș, p. 20); „*Știți voi* care?” (CP, Belișu, Stoicescu, Zagaradniuc, p. 1) – aici, fals deictic interlocutorial colectiv; în realitate, fiecare potențial interlocutor își va spune propriul nume de alint/propria opinie;

(e) coloanele de cuvinte – scrise sau nu despărțite în silabe – din lecții consacrate unor sunete/litere sau din probe de evaluare: „*mama*” (I, Mihăilescu, Pițilă, p. 31; I, Peneș, p. 26-27), „*am, ai*” (I, Mihăilescu, Pițilă, p. 38), „*eu, ei*” (I, Mihăilescu, Pițilă, p. 42), „*a-ca-să*” (I, Mihăilescu, Pițilă, p. 60), „*a-ici*” (I, Mihăilescu, Pițilă, p. 70) – cu precădere, deixis personal și spațial;

(f) texte create pentru abordarea unor sunete/litere: „Ce credeți că a spus regina albinelor?” (I, Mihăilescu, Pițilă, p. 98), „Familia *ta* din cine este formată?” (I, Peneș, p. 87) – deixis-ul având rolul de a deschide comunicarea cu cititorul/cititorii de clasa I;

(g) replici din benzi desenate asociate unor:

- lecții pe tema comunicării orale: „*Astăzi* a început...”, „[vorbitorul către ascultător] *Îmi* plac imaginile...” (II, Peneș, p. 9, Despre comunicarea orală), „[doi colegi] *Am* avut o vacanță minunată! / Și *eu* la fel...” (II, Pițilă, Mihăilescu, p. 16, Comunicarea orală), „[profesoara către elevi] *Sâmbătă* vom merge la circ.” (II, Pițilă, Mihăilescu, p. 20, Mesajul oral), „*Euvă* rog să-mi recomandați *dumneavoastră* o carte [...] *Tu* ce vrei, Doru? [...] *Poftiți* cărțile.” (III, Peneș, p. 17, Comunicarea orală cu dialog), „Ce adresă *ai* scris pe plic, Maria?” (IV, Mihăilescu, Dulman, Platcu, p. 41, Comunicarea dialogată) – se remarcă, în exemplele identificate, multitudinea tipurilor de deictice: aici, adverbiale, pronominale propriu-zise și de politețe, interjecționale, flective;

- lecții centrate pe elemente de construcție a comunicării: [băiețelul, alături de fetiță, către o doamnă] „*Vă* rugăm să *ne* arătați un trenuleț și un ursuleț. [doamna către copii] *Vă* mai aștept! [băiețelul către doamnă] *Vă* mulțumim!” (II, Peneș, p. 25, Semnul exclamării) – unde deicticul *vă*, de exemplu, este folosit cu trimitere către un referent individual + grad de politețe, respectiv către doi referenți/referent colectiv (băiețelul și fetița); „*Aceasta* este planșa...” (II, Pițilă, Mihăilescu, p. 81, Sunetul și litera. Vocalele și consoanele), „[fetița către bunic] *Dumneata* ai scris o carte despre Unire, *bunicule*? [bunicul, către fetiță, arătând-o pe bunica] Da, *am* scris. *M-a* ajutat și *dumneaei*.” (III, Peneș, p. 58, Pronumele personal de politețe; similar, și în IV, Mihăilescu, Dulman, Platcu, p. 46) – se adaugă, exemplelor anterioare, deicticele substantivale și cele pronominale de persoana a treia;

- lecții de abordare a unui text literar: „*Voi* sunteți băieți de zahăr...!” (II, Surdu, Dănilă, p. 17, *Învățătorul copiilor*, după N. Dabija), „De ce nu *m-am* nimerit *eu* la vremea *aceea*?...” (III, Peneș, p. 5, *Bucurie de toamnă*, după Mihail Sadoveanu) – analiza deixis-ului poate fi folosită, aici, ca premisă pentru interpretarea textului;

- exerciții din probele de evaluare: „Cătălina, citește-*mi*, *te* rog, povestea cu Făt-Frumos!” (II, Surdu, Dănilă, p. 108), „*Mă* interesează mult povestirile despre necuvântătoare.” (II, Peneș, p. 18 – elevii trebuie să noteze care este vorbitorul, respectiv ascultătorul);

(h)exerciții de limba română: conjugarea verbului „*eu merg, tu mergi*” (I, Mihăilescu, Pițilă, p. 99), „*euam citit, tu ai citit*” (IV, Mihăescu, Dulman, Platcu, p. 22), asocierea verbelor copulative și a numelor predicative „*eu sunt...sănătos, noi suntem... sănătoși*” (I, Peneș, p. 65);

(i) texte care „transcriu” comunicarea curentă, familiară sau oficială, texte valorificate în cadrul unor exerciții: „- Sărut mâna, *mamă!* / - Unde *ai* fost, Andrei?” (II, Surdu, Dănilă, p. 27), „Nu erai *ieri* la bunica *ta*?” (III, Peneș, p. 77), respectiv în cărțile uriașe realizate pentru a aborda, în clasa pregătitoare, diferite teme: „- Bună dimineața, *mami!* / - Bună dimineața, Horia! / - Ce *faciacolo?* / - Pregătesc micul dejun. *Uite* [...] În cinci minute *mâncăm. Astăzivom* petrece mai mult timp împreună. E ziua *noastră* liberă.” (CP, Stoicescu, Stănică, p. 1);

(j)exemple de texte funcționale: biletul cu greșeli „*Te rog să pregătești pentru prânz niște clătite. Pune ghemul meu preferat. Ghiță* (I, Mihăilescu, Pițilă, p. 115), scrisoarea „*Bușteni, 5 iulie 2007 [...] Mâinevom* pleca în drumeție.”, „*Bușteni [...] Mi-ar fi plăcut să fim* împreună *aici*.” (IV, Mihăescu, Dulman, Platcu, p. 97) – cu precizarea că aici decodarea deixis-ului presupune raportare la alte componente ale mesajului (*meu – Ghiță, 5 iulie – mâine, Bușteni – aici*);

(k)enunțuri scrise pe liniatura specială din josul paginii abecedarului: „*Toma e cu tata?*” (I, Peneș, p. 57), „*Eu citesc un basm.*” (I, Peneș, p. 68), „*Această carte îmi place.*” (I, Peneș, p. 73) – deicticele implicând raportări la situații de comunicare recreate;

Cea de-a doua coordonată – preponderent teoretică – a deixis-ului este reflectată în lecțiile consacrate, în clasele a III-a și a IV-a (etapa gramaticală), pronumelui personal (III, Peneș, p. 56-57; IV, Mihăescu, Dulman, Platcu, p. 43-45; IV, Peneș, p. 44-45), pronumelui personal de politețe (III, Peneș, p. 58; IV, Mihăescu, Dulman, Platcu, p. 46; IV, Peneș, p. 47), respectiv persoanei, numărului și timpurilor verbului (III, Peneș, p. 77; IV, Mihăescu, Dulman, Platcu, p. 21-22; IV, Peneș, p. 21-22). Deși se folosesc, în limba română, și deictice substantivale, adjectivale, numerale, nu am identificat, în paginile consacrate în manuale acestor părți de vorbire, exemple reprezentative pentru problematica deixis-ului (aspect motivat și de ponderea mult mai mare, în comunicare, a deicticelor pronominale și a celor flective).

Concluzii

Având în vedere elementele de specificitate pe care le implică deixis-ul ca fenomen lingvistic și pragmatic, demersul de față confirmă latura preponderent practic-aplicativă a abordării acestuia în ciclul primar.

Atât programele în vigoare pentru disciplina *Comunicare în limba română/Limba și literatura română*, cât și manualele alternative analizate reflectă utilizarea deixis-ului de diverse tipuri (vezi 1.2.) în situații de comunicare reale (subsumate demersului instructiv-educativ) sau (re)create în vederea abordării unor categorii diferite de conținuturi (din planul comunicării orale, al textului literar sau al elementelor de construcție a comunicării).Perspectiva teoretică asupra deixis-ului este reperabilă doar în componentele curriculare și instrumentale asociate studierii raportului vorbitor – ascultător, respectiv pronumelui și verbului în etapa gramaticală (clasele a III-a și a IV-a).

Așadar, la întrebarea „Cât este teorie și cât este practică în abordarea deixis-ului în ciclul primar?”, răspunsul nu poate fi decât în avantajul practicii – un răspuns firesc, având ca premisă particularitățile (inter)locutorilor de vârstă școlară mică și, de fapt, însăși realitatea comunicativă.

BIBLIOGRAFIE:

- Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. (2005). Gramatica limbii române. [Vol. 2]: Enunțul. București: Editura Academiei Române.
- Benveniste, É. (1966). *Problèmes de linguistique générale*. I. Paris: Gallimard.
- Cruse, A. (2000). *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*. New York: Oxford University Press.
- Diessel, H. (2012). *Deixis and demonstratives*. In Maienborn, Claudia; Heusinger, Klaus von; Portner, Paul (eds.). *Semantics*. Volume 3. De Gruyter Mouton, pp. 2407-2432.
- Fillmore, C. J. (1997). *Lectures on Deixis*. Stanford, California: CSLI Publication, Center for the Study of Language and Information.
- Fonseca, F. I. (1994). *Gramática e Pragmática. Estudos de Linguística Geral de Linguística Aplicada ao Ensino do Português*. Porto: Porto Editora.
- Fonseca, F. I. (1996). *Deixis e pragmática linguística*. In Faria, H. I. et al. (orgs.), *Introdução à Linguística Geral e Portuguesa*. Lisboa: Editorial Caminho, pp. 437-445.
- Ghiță, R. (2011). *Deixisul: categorii lingvistice-universale: modalități de exprimare a deixisului în limbile română, franceză și maghiară*. Brașov: Editura Universității „Transilvania”.
- Hanks W. F. (2011). *Deixis and indexicality*. In Bublitz, W., Norrick, N. R. (Eds.). *Foundations of Pragmatics*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, pp. 315-346.
- Hobjilă, A. (2003). *Microsistemul deicticelor în limba română vorbită neliterară actuală*. Iași: Casa Editorială Demiurg.
- Kerbrat-Orecchioni, C. (1980). *L'énonciation. De la subjectivité dans le langage*. IIe édition. Paris: Armand Colin.
- Kleiber, G. (1994). *Nominales. Essais de sémantique référentielle*. Paris: Armand Colin.
- Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge University Press.
- Matras, Y., Bolkestein, A. M. (2006). *Deixis and anaphora: Some case studies*. In Bernini, G., Schwartz, M. L. *Pragmatic organization of discourse in the languages of Europe*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, pp. 215-253.
- Reboul, A., Moeschler, J. (1998). *Pragmatique du discours. De l'interprétation de l'énoncé à l'interprétation du discours*. Paris: Armand Colin.
- Manuale:**
- ***. (2012). *De la Pământ la Soare*. București: Editura Sigma.
- Belișu, D., Stoicescu, D., Zagaradniuc, C. (2013). *Degețica. Adaptarea unei povești de H. Ch. Andersen*. București: Editura Sigma.
- Dorobanțu, G. (2012). *Carnavalul diversității*. București: Editura Sigma.

Mihăescu, M., Dulman, A., Platcu, M. (2006). *Limba și literatura română: manual pentru clasa a IV-a*. Craiova: Editura Radical.

Peneș, M. (2004). *Abecedar: manual pentru clasa I*. București: Editura Ana.

Peneș, M. (2006). *Limba și literatura română: clasa a II-a*. București: Editura Ana.

Peneș, M. (2005). *Limba și literatura română: manual pentru clasa a III-a*. București: Editura Ana.

Peneș, M. (2006). *Limba și literatura română: manual pentru clasa a IV-a*. București: Editura Ana.

Pițilă, T., Mihăilescu, C. (2004). *Abecedar: manual pentru clasa I*. București: Editura Aramis.

Pițilă, T., Mihăilescu, C. (2005). *Limba și literatura română: manual pentru clasa a II-a*. București: Editura Aramis.

Stoicescu, D., Stănică, N. (2012). *Cum se fabrică*. București: Editura Sigma.

Stănică, N., Dorobanțu, G. (2012). *Aventurile familiei Cangur*. București: Editura Sigma.

Surdu, I., Dănilă, I. (2001). *Limba și literatura română: manual pentru clasa a II-a*. București: Editura All Educational.

Programe:

Ministerul Educației și Cercetării, Consiliul Național pentru Curriculum. (2004). *Programe școlare pentru clasa a III-a. Limba și literatura română*. București.

Ministerul Educației și Cercetării, Consiliul Național pentru Curriculum. (2005). *Programe școlare pentru clasa a IV-a. Limba și literatura română*. București.

Ministerul Educației Naționale. (2013). *Programa școlară pentru disciplina „Comunicare în limba română”, Clasa pregătitoare, clasa I și clasa a II-a*. București.